

21. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1957 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἀντιμετωπίζουσα οἰκονομικὰς δυσχερείας, περιώρισεν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸ χρηματικὸν ποσὸν τὸ διατεθὲν διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἐξερευνήσεως τῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Ὀλίγα ἦσαν ὡσαύτως τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα κατέστη δυνατόν νὰ διατεθοῦν ἐκ τοῦ τοπικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας Δωδεκανήσου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι περιορίσθησαν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σπουδαιοτέρων μόνον ἐκ τῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δημοτικῶν ἢ ἰδιωτικῶν ἔργων, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὴ καὶ τούτων ἢ πλήρης καὶ διεξοδικὴ ἐξερεύνησις.

Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος καὶ οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγ. Κωνσταντινόπουλος καὶ ἡ δις Κ. Φατούρου.

A.

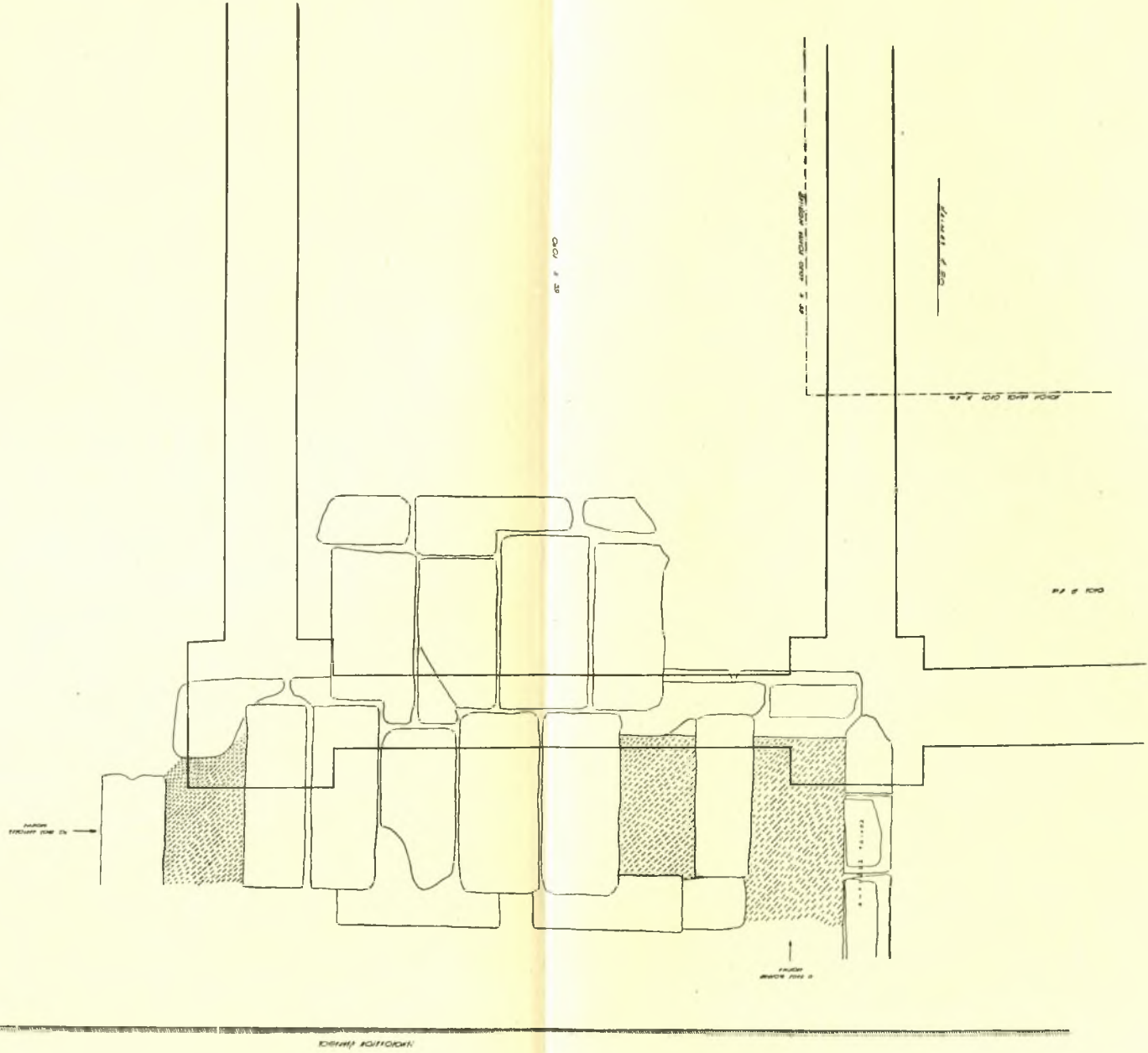
ΒΟΡΕΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Αἱ ὁδοὶ P 39 καὶ P 1a.—Τὰ μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντα στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς ρυμοτομικῆς καὶ λοιπῆς διαμορφώσεως τῆς πόλεως εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἦσαν ἐλάχιστα. Ἐνεκα τούτου ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἔχει ἡ ἀποκάλυψις ἀρχαίας ὁδοῦ ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ κειμένης ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς, ὡς καὶ ἐτέρας πιθανῆς, ἡ ὁποία διεσταυροῦτο πρὸς αὐτὴν πλησίον τῶν φυλακῶν τῆς πόλεως.

Εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῆς ἐν λόγῳ θέσεως ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ διάνοιξις τῶν θεμελίων τῆς κλινικῆς Ἄθων. Καραγιάννη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς ἀριθμ. 53, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεφάνησαν ἀρχαῖα λείψανα.

Ἐκ τῶν δύο ἀποκαλυφθεισῶν ἀρχαίων ὁδῶν ἡ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατευθυνομένη εἶχεν ἤδη σημειωθῆ ὡς πιθανὴ εἰς τὸ προκαταρκτικὸν διάγραμμα τῶν ὁδῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως¹, καθορισθεῖσα διὰ τοῦ σήματος P 39. Ἡ σημείωσις αὕτη εἶχε γίνε ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς, ὡς ἀκολουθοῦσης τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἀρχαίου ρυμοτομικοῦ συστήματος, ὑπετέθη δὲ τότε ὅτι ὁ κεντρικὸς ἄξων τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἔκειτο κατὰ τι δυτι-

¹ I. Δ. ΚΟΝΤΗ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ρυμοτομίας τῆς Ρόδου, Ρόδος 1954, σ. 20.

Είκ. 1. Κοιτώνες υπόνομος παρά την άρχαίαν δδόν Ρ 39.

κώτερον τοῦ ἄξονος τῆς συγχρόνου. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐπεβεβαιώθη πράγματι κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν.

Ἡ ὁδὸς P 39, ἐξερευνηθεῖσα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου Καραγιάννη, ἦτοι εἰς μῆκος 27.50 περίπου μέτρων, ἐκαλύπτετο δι' ἐπαλλήλων ὁδοστρώματων, ὁμοίων πρὸς τὰ μελετηθέντα εἰς τὴν ὁδὸν P 27¹. Τοιαῦτα ὁδοστρώματα ἀπεκαλύφθησαν ἐν ὄλῳ 11, μέσου πάχους 0.20 μ. περίπου ἕκαστον καὶ συνολικοῦ ὕψους 1.40 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εὐρίσκετο 1.60 μ. περίπου ὑπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ δυτικοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς.

Εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. δυτικῶς τοῦ πεζοδρομίου τούτου διήρχετο ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου ὁδοστρώματος, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἀγωγὸς ὕδατος ἐκ πηλίων σωλῆνων ἐσωτερικῆς διαμέτρου 0.123 μ. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ διεπιστάθη μέχρι 8.70 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ χείλους τῆς, συνεχίζετο δὲ αὕτη ἀπὸ ἀνατολῶν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς.

Ἡ διασταυρουμένη πρὸς τὴν ὁδὸν B 39 πιθανὴ ὁδὸς P 1α, ἄγουσα ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐξηρευνηθῆ εἰς μῆκος 10 μ. περίπου. Ὅδοστρώματα τῆς συνήθους μορφῆς ἀπεκαλύφθησαν μέχρι πλάτους 5.25 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ χείλους, συνεχίζετο δὲ ἀπὸ Βορρᾶ καὶ περαιτέρω ὑπὸ τὴν μὴ ἀνασκαφεῖσαν ἐπίχωσιν, κάτωθεν τοῦ παρακειμένου μανδροτοίχου τῆς αὐτῆς τοῦ ξενοδοχείου «Κάρπαθος» (πίν. 59α).

Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν P 39 καὶ P 1α ἀπεκαλύφθη τμήμα ὑπονόμου συνεχιζόμενον ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν (σχεδ. εἰκ. 1, πίν. 59β), τὸ ὁποῖον ὅμως μόνον ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν εἶχε διέξοδον. Ἀπὸ νότου καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἦτοι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ P 1α, ὁ ὑπόνομος ἐφράσσετο διὰ τοίχου.

Αἱ καλύπτουσαι τὸν ὑπόνομον ἄνω πλάκες ἦσαν τοποθετημέναι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἐκτεινόμεναι ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως καὶ νοτιώτερον αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλακῶν διεκρίνοντο ἴχνη ἐκ τῆς διελεύσεως ἀμαξῶν.

Διὰ τὰ κατασκευασθῆ ὁ ὑπόνομος ἀπεκόπησαν τὰ ὁδοστρώματα τῶν ὁδῶν, πλὴν τούτου δὲ ἡ ὅλη κατασκευὴ διὰ παροπλίνθων, εὐρισκομένων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἦτο ἀμελῆς καὶ ἐντελῶς διάφορος πρὸς τὴν ἀρίστην ἐργασίαν, ἣ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ ἔργα ὑδρεύσεως καὶ ἀποχετεύσεως τῆς Ρόδου ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων.

Ἐντὸς τοῦ εἰρημένου οἰκοπέδου τῆς κλινικῆς Καραγιάννη εὐρέθησαν συσσωρευμένα μετ' ἄλλων λίθων κειμένων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου

¹ ΠΑΕ 1954, σ. 343.

διάφορα τεμάχια ἑλληνιστικῶν ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιοσημείωτα ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Τμήμα ἐνεπιγράφου βάρθρου ἀνδριάντος 2) Τμήμα στήλης μετὰ καταλόγου ὀνομάτων 3) Τρεῖς πλίνθοι ἐκ λαρτίου λίθου, ἀνήκουσαι εἰς ἕξέδραν, φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦ ἀφιερωτοῦ 4) Τὸ ὑπὸ τοῦ HILLER VON GAERTRINGEN ἐν JdI 16, 1901, σ. 162 σημ. 13 ἀναφερόμενον τμήμα ἐνεπιγράφου θησαυροῦ.

Τὰς ἀνωτέρω ἐπιγραφάς, μετ' ἄλλων εὐρεθειῶν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ρόδου, ἐπεξεργάζεται πρὸς δημοσίευσιν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγ. Κωνσταντινόπουλος.

B.

ΔΥΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Ἡ ὁδὸς P 10 εἶχε σημειωθῆ εἰς τὸ προκαταρκτικὸν διάγραμμα τῶν ὀδικῶν ἀξόνων τῆς Ρόδου ὡς βεβαία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκβολῆς ὑπονόμου τῆς εἰς τὸν μέγαν ὑπὸ τὴν ὁδὸν P 31 ὑπόνομον, ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μεσαιωνικῆς ὁδοῦ ἀκολουθούσης τὸν ἀρχαῖον ἀπὸ A. πρὸς B. ρυμοτομικὸν προσανατολισμὸν καὶ κειμένης κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς πόλεως¹. Ἦδη ἀπεκαλύφθη τμήμα τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ εἰς ἔρευναν ἐκτελεσθεῖσαν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐσκαφὴν τῶν θεμελιῶν τῆς οἰκίας τοῦ Ἰορδάνου Μητσούλη καὶ τῆς Εὐτυχίας Κουμπαρᾶ, ἡ ὁποία κεῖται 35 μέτρα ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη (P 27) καὶ συγκεκριμένως παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ συνοικισμοῦ ἐργατοῦπαλλήλων. Ἐντὸς τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἔγιναν ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι κατὰ τὸ 1952², ἐπίσης δὲ καὶ κατὰ τὸ 1956, ὅτε ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ ἀπὸ B. πρὸς N. ἄγουσα ὁδὸς P 27α (βλ. σχέδιον εἰκ. 2)³.

Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ P 10, καθορισθὲν μεταξὺ τῶν λειψάνων τῶν προσόψεων ἐκατέρωθεν αὐτῆς οἰκημάτων, ἦτο 11.40 μ.

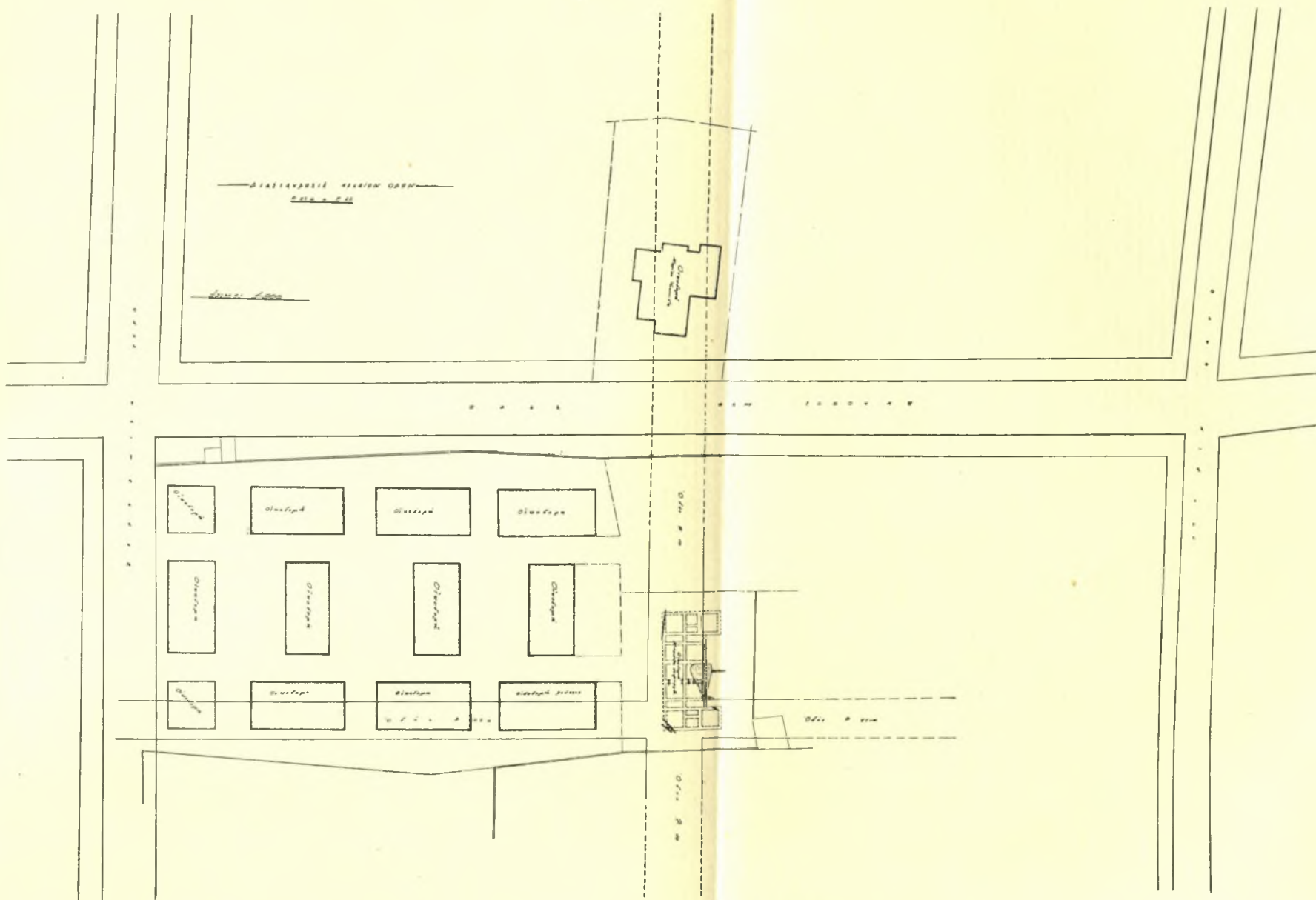
Ἐντὸς τοῦ σκάμματος τῆς οἰκίας Μητσούλη-Κουμπαρᾶ διεπιστώθη διασταύρωσις τῆς ὁδοῦ P 10 πρὸς τὴν ὁδὸν P 27α, λείψανα δὲ τῶν ὁδοστρωμάτων τῆς ὁδοῦ P 10 ἀπεκαλύφθησαν καὶ δυτικώτερον, ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη, κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελιῶν τῆς οἰκίας Μαριέττας Ἰωαννίδη, ἡ ὁποία σημειοῦται ἐπίσης εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 2.

Εἰς τὸ ἀνασκαφὲν παρὰ τὴν οἰκίαν Μητσούλη-Κουμπαρᾶ τμήμα τῆς ὁδοῦ P 10, αὕτη ἐκαλύπτετο ὑπὸ πέντε ὁδοστρωμάτων, τῆς συνήθους ἐν

¹ I. Δ. ΚΟΝΤΗ, Ρυμοτομία, σ. 12 καὶ 19 καὶ σημ. 2.

² ΠΑΕ 1952, σ. 572 κ. ἑξ.

³ ΠΑΕ 1956, σ. 214 ἑξ.

Είχ. 2. Σχεδιογράφημα τής άνασκαφής παρὰ τήν διασταύρωσιν τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ 10 καὶ Ρ 27α.

Ρόδῳ συστάσεως, μέσου πάχους 0.20 μ. ἑκάστου, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἀνώτερον ἔκειτο 0.80 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου.

Ἐντὸς τοῦ σκάμματος τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Μητσούλη-Κουμπαρᾶ καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀπεκαλύφθησαν λείψανα δαπέδου ἐκ μαρμαροθετημάτων, ἀνήκοντος εἰς οἰκοδομὴν, ἣ ὁποία, κατὰ τὴν πρῶτον παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν πιθανῶς, εἶχε καταπατήσει μέρος τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ.

Γ.

ΝΟΤΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐσκαφὴν τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Δημ. Παπαδημητρίου, ἔναντι τοῦ Β' Ἀστυνομικοῦ Τμήματος, ἐξετελέσθη, παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἡρακλείου καὶ Κομνηνῶν, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μικρᾶς ἐκτάσεως καὶ ἀτελῆς λόγῳ τῆς σημειωθείσης ἀνεπαρκείας οἰκονομικῶν μέσων κατὰ τὸ παρὸν ἔτος.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα σημειοῦνται εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 3, συμπληρωματικῶς δὲ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς:

Παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια οἰκοδομῆς (ΓΗΘΙΚΛ), ἣ ὁποία συνεχίζετο ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ νότου ὑπὸ τὴν μὴ ἀνασκαφεῖσαν ἐπίχωσιν.

Ἡ ἀποκάλυψις τῶν θεμελίων ἔγινε μέχρι μεγίστου ὕψους 1.20 μ. περίπου, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὴ βαθυτέρα ἐξερεύνησις τῆς ἐπιχώσεως, ἧσαν δὲ ταῦτα κατεσκευασμένα ἐκ μετρίου μεγέθους πωροπλίνθων ἢ διὰ τμήσεως τοῦ βραχέως ἐδάφους. Ἐκ τῶν δύο σχηματιζομένων ὑπογείων χώρων (Μ, Ν), οἱ ὁποῖοι ἀνεσκάφησαν μερικῶς, ὁ ἀνατολικὸς (Ν) περιεῖχεν ἀποθηκευμένους ὄξυπυθμένους πρωτοροδίους ἀμφορεῖς τριῶν τύπων, χρονολογούμενους περὶ τὸ 300 π.Χ.¹

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ὡσαύτως ἢ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἀποκάλυψις, εἰς μῆκος 14 περίπου μέτρων, τμήματος τῆς ὁδοῦ Ρ 38, ἣ ὁποία εἰς τὸ προκαταρκτικὸν διάγραμμα τῶν ὁδικῶν ἀξόνων τῆς Ρόδου εἶχε σημειωθῆ ὡς πιθανή, ἐπὶ τῇ βάσει νεωτέρας ὁδοῦ, εὐρισκομένης εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως καὶ ἀκολουθούσης τὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. προσανατολισμὸν τοῦ ἀρχαίου ὁδικοῦ συστήματος. Ἡ ὁδὸς Ρ 38 ἐκαλύπτετο ὑπὸ πέντε ἢ ἕξ ἐπαλλήλων ὁδοστρωμάτων (πίν. 60α), τῆς συνήθως ἀπαντώσης ἐν Ρόδῳ συστάσεως, συνολικοῦ ὕψους 1.20 μ.

¹ Τοὺς ἐν λόγῳ ἀμφορεῖς, μετὰ τῶν λουπῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὰς ἀνασκαφάς, μελετᾷ ἡ Δίς V. Grace.

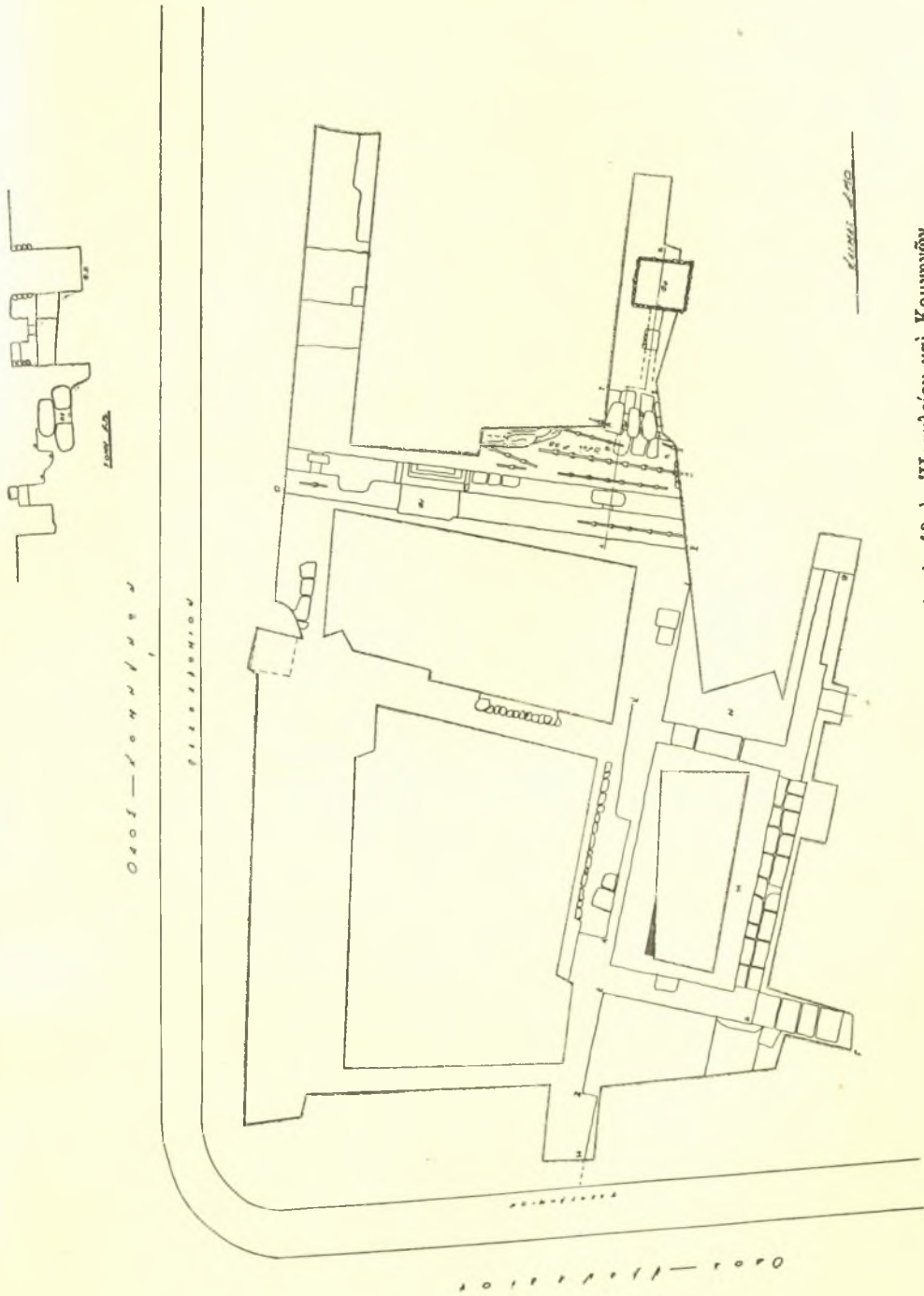
Ἐπὶ αὐτὴν καὶ εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ὄχετός (ΠΡΣΤ), πλάτους 0.60 μ., κεκαλυμμένος ἀκανονίστως διὰ πλακῶν (πίν. 60β), τοῦ ὁποίου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις. Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ ὑπῆρχεν ἄγωγος ἔσκαμμένος εἰς τὸν βράχον (ΞΟ) (πίν. 61α), βάθους 0.89 μ. καὶ πλάτους 0.77 μ., σχηματίζων κατὰ τὸ βόρειον μέρος του τὸ φρεάτιον Φ1 (πίν. 61β) (διαστάσεων 0.93 × 1.40 μ.) βάθους 1.20 μ. Ἐντὸς τοῦ ἄγωγου, τοῦ ἔσκαμμένου εἰς τὸν βράχον, ὡς ἐπίσης καὶ ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων τῆς ὁδοῦ, διήρχοντο οἱ εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 3 δηλούμενοι ἄγωγοι ὑδρεύσεως ἐκ πηλίνων σωλῆνων διαμέτρου 0.12 μ. (πίν. 62α).

Ἄλλο φρεάτιον, σημειούμενον ὡς Φ2, ἔκειτο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ, φαίνεται δὲ ὅτι περιλαμβάνετο ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ λειψάνων τῶν ὁδοστρωμάτων, τὰ ὁποῖα παρατηρήθησαν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ φρεατίου. Οὕτως ἡ ὁδὸς, προστιθεμένου καὶ τοῦ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἄγωγου, ἐνεφάνισε πλάτος ὅπως ὅποτε ὑπερβαῖνον τὰ 9 μέτρα.

Τὸ φρεάτιον Φ2 (πίν. 62β) ἀπετέλει ὀρθογώνιον περίπου κατασκευὴν, τετμημένην ἐπιμελῶς εἰς τὸν ψαμμώδους συστάσεως βράχον καὶ συμπληρουμένην ἄνω διὰ τοιχοδομίας. Αἱ διαστάσεις του ἐσωτερικῶς ἦσαν: βορεία πλευρὰ ἄνω 1.56 μ., κάτω 1.80 μ., νοτία πλευρὰ 1.61 μ. ἄνω, 1.85 μ. κάτω, ἀνατολικὴ πλευρὰ 1.73 ἄνω, 1.98 μ. κάτω, δυτικὴ πλευρὰ 1.67 μ. ἄνω, 1.90 μ. κάτω. Συνολικὸν βάθος 2.65 ἕως 2.76 μ. Εἰς ἀπόστασιν 0.63 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τοιχώματος καὶ 0.90 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος τοῦ φρεατίου διηνοίγετο ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ φρεατίου τοξωτὸς ἄνω ὄχετός (πίν. 63α καὶ 63β), ὕψους 0.60 μ., πλάτους 0.56 μ., ἀπολήγων ἀπὸ δυσμῶν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ὑπονόμου καὶ εἰς τὸ ὕψος περίπου τῆς ἐσωτερικῆς ἄνω πλευρᾶς τοῦ ὑπονόμου (βλ. τομὴν Α Β). Περιέργως ἡ κλίσις τοῦ πυθμένος τοῦ ὄχετου ἦτο πρὸς ἀνατολάς, ἦτοι πρὸς τὸ φρεάτιον. Σχετικῶς σημειοῦται ὅτι ἀνάλογα μικρότερα φρεάτια εὐρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ὁδοῦ Ρ 27 καὶ Ρ 32α¹ κείμενα ὑπὸ τὰς ὁδοὺς καὶ πρὸ τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν.

Ὁ ὄχετός τοῦ φρεατίου Φ1 ἀπέληγεν ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων τῆς ὁδοῦ, ἄνευ τινὸς συνεχίσεως ἢ συσχετίσεώς του πρὸς ἄλλας κατασκευάς. Ἐνεκα τούτου εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ φρεάτιον ἔσχετιζετο πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς ὁδοῦ τὴν ἀναγομένην παλαιότερον τῆς ὑστέρας ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅτε ἐστρώθη ἡ ὁδὸς διὰ τῶν ὁδοστρωμάτων. Τότε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατασκευάσθη καὶ ὁ ὑπόνομος καὶ ἐπληρώθη διὰ χωμάτων τὸ φρεάτιον καὶ ὁ ὄχετός.

¹ ΠΑΕ 1952, σ. 578 καὶ 1955, σ. 270 καὶ πίν. 103α.

Εικ. 3. Σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφῆς παρὰ τὰς ὁδοὺς Ἡρακλείου καὶ Κοιμητῶν.

Δ.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Μεταξὺ τῶν νομοθετικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν τῇ φροντίδι τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν νήσων, ἦτο καὶ ἡ αὐτόματος ἀπαγόρευσις τῆς ἐκποίησεως παντὸς χώρου δημοσίας ἰδιοκτησίας, εἰς τὸν ὁποῖον ἦθελον ἀποκαλυφθῆ οἰασδῆποτε μορφῆς ἀρχαῖα λείψανα.

Κατόπιν τούτου, εἰς τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῆς ἀπὸ τοῦ 1951 ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἦτο καὶ ἡ ἀνίχνευσις τῶν δημοσίων ἐκτάσεων, αἱ ὁποῖαι κατελάμβανον μέγα μέρος τῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Ἡ ἀνάγκη τῆς πρὸς τοῦτο διαθέσεως ἐπαρκῶν χρηματικῶν μέσων, ἰδίᾳ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῶν ἀνασκαφῶν, ἐτέθη τότε ἐπανειλημμένως καὶ φορτικώτατα ὑπ' ὄψιν τῶν ἀρμοδίων, οἱ ὁποῖοι δυστυχῶς δὲν φαίνεται ὅτι κατενόησαν τὴν σημασίαν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ρόδου καὶ πρὸ παντὸς τὴν παρεχομένην ἐξαιρετικὴν εὐκαιρίαν πρὸς ἄνετον καὶ ἄνευ προβλημάτων ἀπαλλοτριώσεων ἐξερεύνησιν μιᾶς τῶν μεγαλυτέρων καὶ σπουδαιοτέρων πόλεων τῆς ἀρχαιότητος. Τὰ διατεθέντα ἐλάχιστα μέσα διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ρόδου ἐπέτρεψαν κυρίως τὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων μόνον, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεφανίζοντο ἐκαστοτε ἀρχαῖα λείψανα, καὶ τοῦτο ὄχι πάντοτε ἐπαρκῶς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξεποιοῦντο ἢ διετίθεντο ἄλλως δημόσιοι χώροι εὐρισκόμενοι εἰς καίρια σημεῖα τῆς πόλεως, χωρὶς νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ προηγουμένη ἐξερεύνησις τῶν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς εὐεργετικῆς διὰ τὰ μνημεῖα διατάξεως.

Τοιοιούτοτρόπως εἰς τῶν τοιούτων χώρων, τέως δημοσίας ἰδιοκτησίας, κειμένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, παρεχωρήθη εἰς τὸν Ὀργανισμόν Ἐργατικῆς Κατοικίας χωρὶς νὰ ἐξερευνηθῆ προηγουμένως δι' ἔλλειψιν χρημάτων.

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων παρηκολούθησεν ἐπιμελῶς τὴν διάνοξιν θεμελίων τῶν οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκτίσθησαν εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἀλλὰ ταῦτα, ὡς συνήθως, δὲν κατῆλθον μέχρι τῶν βαθυτέρων ἐπιχώσεων καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲν ἐνεφάνισαν.

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ὅμως, ὅτε ἐπεχειρήθη βαθυτέρα ἐκσκαφὴ πρὸς ἐγκατάστασιν ἀγωγῶν ἀποχετεύσεως, λείψανα ἀποκαλυφθέντα παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν μικρᾶς ἐρεύνης, διὰ τῆς ὁποίας διεπιστώθη ἡ ὑπαρξις ἑνὸς λίαν ἐκτεταμένου δημοσίου ἀρχαίου κτίσματος. Ταῦτα ὅμως, ἐφ' ὅσον ὑπεράνω εἶχεν ἐγκατασταθῆ ὀλόκληρος ὁ ἐργατικὸς συννοικισμὸς, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἠδύναντο νὰ συμβάλουν πρὸς τὸ παρὸν εἰμὴ εἰς τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ θέμα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ρόδου, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἀντιμετωπίσθη ἐσφαλμένως.

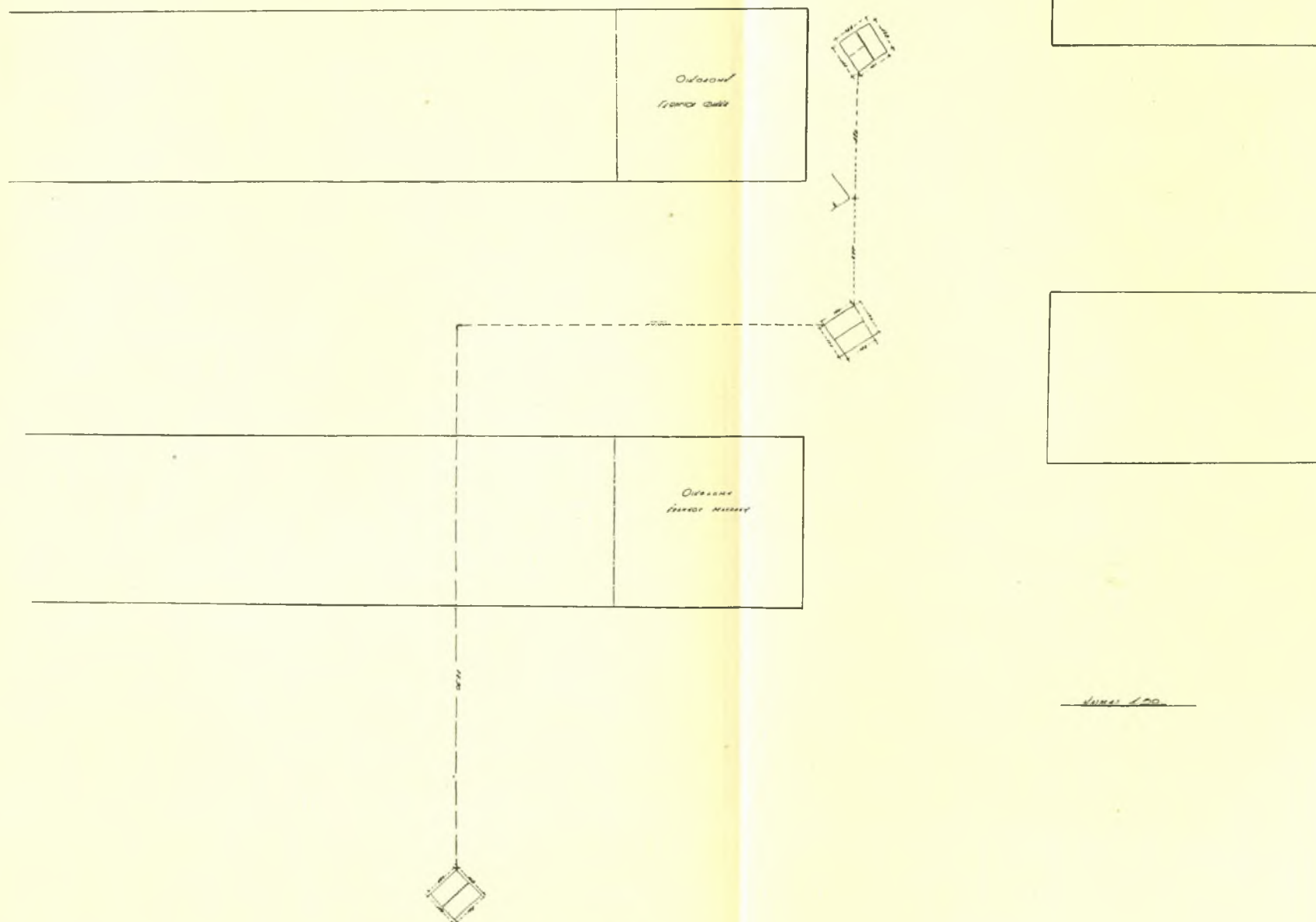
Συγκεκριμένως, εἰς ἀπόστασιν 0.25 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς οἰκίας Γεωργίου Φάκα καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐσωτερικῆς ὁδοῦ τοῦ ἐργατικοῦ συνοικισμοῦ, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0.90 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἔδαφους τετραγωνικὰ περίπου θεμέλια δύο ἐσωτερικῶν προφανῶς ὑποστηλωμάτων τῆς στέγης μεγάλου οἰκοδομήματος ὕψους 1.55 μ. (βλ. σχέδιον εἰκ. 4) (Α, Β) καὶ πίνακας 64α καὶ β, τὰ ὁποῖα ἔκειντο διαγωνίως ἀκριβῶς πρὸς τοὺς κυρίους ἄξονας τοῦ ρυμοτομικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς πόλεως καὶ εἰς ἀπόστασιν 9.70 μ. ἀπ' ἀλλήλων. Μεταξὺ τῶν θεμελίων τούτων ὀλίγον δυτικώτερον ἀπεκαλύφθη μερικῶς ἕτερον ὅμοιον θεμέλιον, ὕψους σωζομένου 0.25 μ., τὸ ὁποῖον συνεχίζετο ὑπὸ τὸ θεμέλιον τῆς οἰκίας (βλ. σχέδιον εἰκ. 4). Ὅμοιον θεμέλιον ὕψους ὡσαύτως 0.25 μ. ἀπεκαλύφθη καὶ ἐπὶ τῆς καθέτου ἀπὸ νότου ὁδοῦ τοῦ συνοικισμοῦ παρὰ τὴν οἰκίαν Ἰ. Τσιμπιδάκη.

Τὰ θεμέλια Α καὶ Β ἀπειλοῦντο ἐκ τριῶν ἰσοῦψῶν περίπου δόμων ὕψους 0.51 μ. ἕως 0.53 μ., ἕκαστος τῶν ὁποίων συνέκειτο ἐκ δύο πωροπλίνθων πλάτους 0.60 μ. ἕως 0.88 μ. μετὰ διασταυρώσεως τῶν ἀρμῶν τῶν ἐφαπτομένων δόμων.

Τοῦ μερικῶς ἀποκαλυφθέντος θεμελίου Γ ὡς καὶ τοῦ θεμελίου Δ ἐσώζοντο μόνον οἱ δύο κατώτεροι ὅμοιοι δόμοι. Ἡ ὅλη ἐργασία τῶν ἐν λόγῳ θεμελίων ἦτο ἐξαιρετικῶς ἐπιμελής, χρονολογουμένη ἀσφαλῶς ὡς ἐκ τούτου εἰς τὴν πρώτην, τὴν κλασσικὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Ρόδου.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα θεμέλια ἔκειντο εἰς ἀπόστασιν 150 μέτρων ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας καὶ πλησίον τῆς γραμμῆς διελύσεως τοῦ τείχους τῆς ὀχυρώσεως, πρὸς τὴν ὁποῖαν δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐσχετίζετο ἡ εἰρημένη μεγάλη δημοσία οἰκοδομή.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΝΤΗΣ

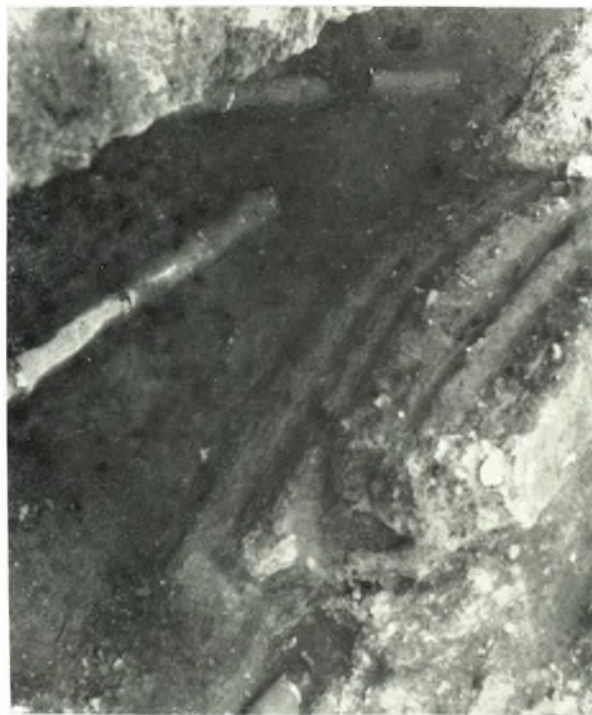
Εικ. 4. Ἡ θέση τῶν εὐρεθέντων ἀρχαίων θεμελίων παρὰ τὰς Λαϊκῆς Κατοικίας.

α. Ἡ ὑπὲρ τὴν πιθανὴν ὁδὸν Ρ 1α ὁδὸς τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

β. Πλάκες ἐπικαλύψεως ὑπονόμου τῆς ὁδοῦ Ρ 39.

α. Ἐπάλληλα ὁδοστρώματα τῆς ὁδοῦ Ρ 38.

β. Ὅχειός ὑπὲρ τὴν ὁδὸν Ρ 38.

α. Εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένοι ἀγωγὸς παρὰ τὸ δυτικὸν χεῖλος
τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 38.

β. Φρεάτιον Φ 1.

α. Πήλινοι άγωγοί άποκαλυφθέντες έντός της όδοϋ Ρ 38.

β. Το φρεάτιον Φ 2 παρά την όδον Ρ 38.

α. Τὸ ἀπὸ ἀνατολῶν ἄνοιγμα τοῦ ὀχετοῦ τοῦ φρεατίου Φ 2.

β. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀχετοῦ τοῦ φρεατίου Φ 2,
μετὰ τοῦ ἀπὸ Δ. ἀνοίγματος.

α. Τὸ δεύτερον θεμέλιον παρὰ τὰς λαϊκὰς κατοικίας.

β. Τὸ τέταρτον θεμέλιον παρὰ τὰς λαϊκὰς κατοικίας.